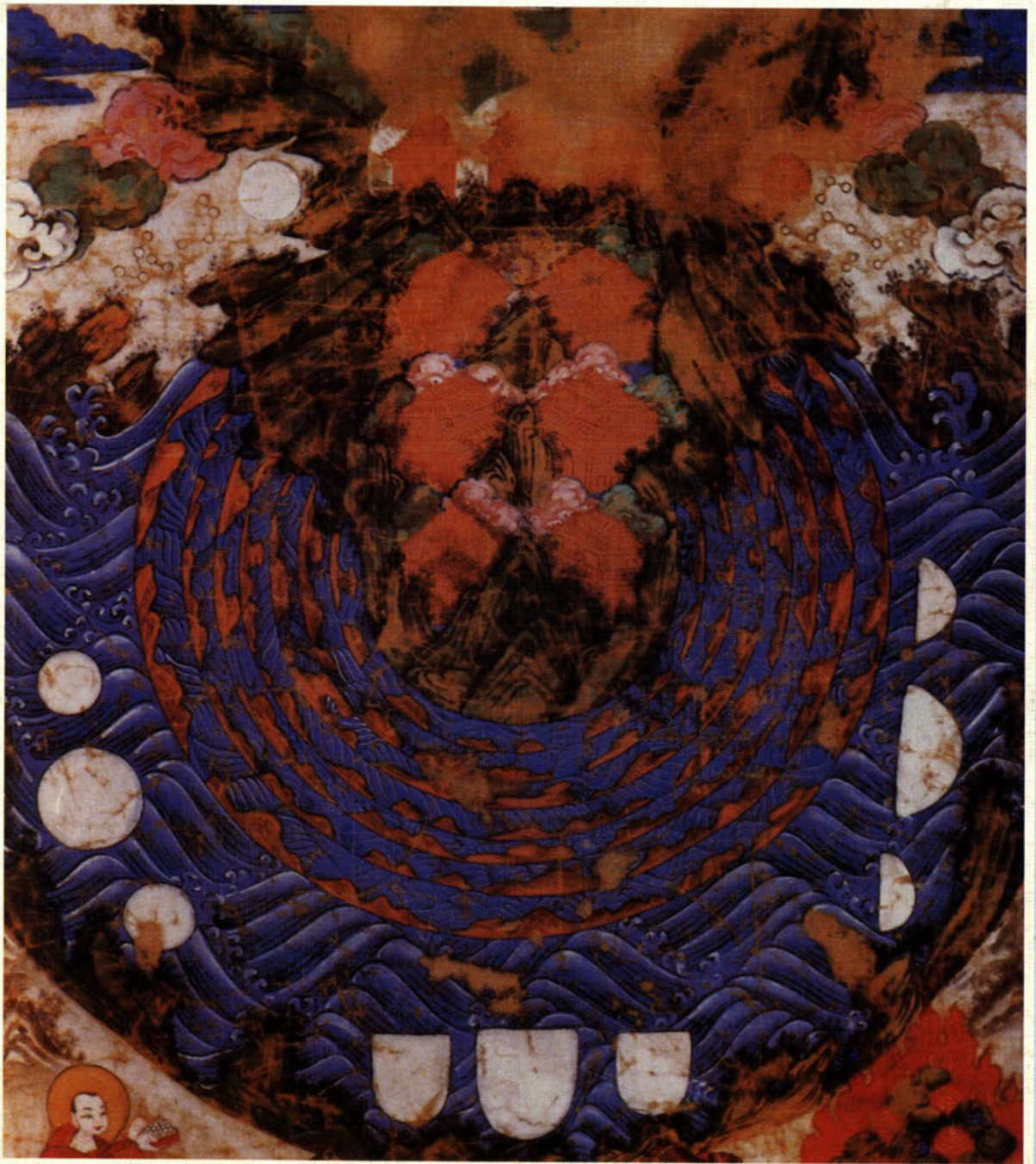

ศิลปะไทย

นิตยสารศิลปวัฒนธรรม กรุงเทพมหานคร

ปีที่ ๒๘ เล่ม ๒ พฤษภาคม ๒๕๕๑ ISSN 0125-0531

สารบัญ

ระเบียบภาพ : งานศิลปกรรมตามคติในไตรภูมิ

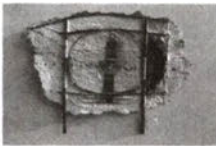
๑

คำนิยมไตรภูมิ

ก่องแก้ว วีระประจักษ์

ระเบียบภาพ : การแสดงศิลปกรรม "งานกระดาษ"

ณ หอศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

๑๖

๑๗

หนังสือหายาก (Rare Books) ที่หอสมุดแห่งชาติ

เนียนศิริ ตาละลักษมณ

การก่อสร้างอนุสาวรีย์แห่งชาติ และการจำลองพระพุทธรูปสำคัญ

ฉวีงาม มาเจริญ

๒๕

๔๒

ศิลปินที่น่ารู้จัก : ครูเจริญ เวชเกษม

ปัญญา นิตยสุวรรณ

๖๒

สีในงานจิตรกรรมไทยโบราณ

กุลพันธาดา จันทรโพธิ์ศรี

จารึกวัดมหาธาตุ เมืองนครศรีธรรมราช เลขที่ นศ.๓ (หลักที่ ๒๘)

ก่องแก้ว วีระประจักษ์ และ จำปา เยื้องเจริญ

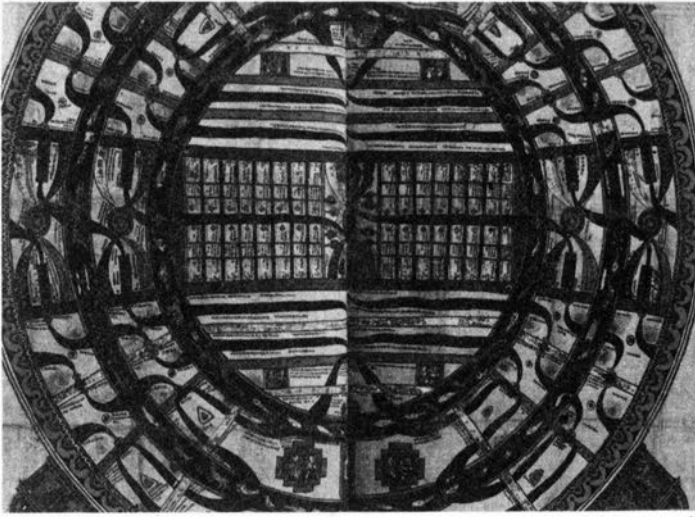
๗๗

๘๕

ศิลปากรตอบปัญหา

สมชาย พุ่มสอาด

๘๘

คำนิยม ไตรภูมิ

ก่องแก้ว วีระประจักษ์

กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

ในระหว่างปีพุทธศักราช ๒๕๒๖ เป็นช่วงเวลาที่ทางราชการจัดให้มีการเฉลิมฉลอง ๑๐๐ ปีลายสีไทย ซึ่งนับได้ว่าเป็นนิมิตดีที่มีส่วนส่งเสริมให้ชนในชาติได้ทราบถึงพระมหากรุณาธิคุณของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระผู้ให้กำเนิดอักษรไทย และพร้อมกันนั้นยังเป็นการกระตุ้นเตือนให้ได้มีการศึกษาค้นคว้าหลักฐานทางด้านอักษรและหนังสือไทยให้ก้าวไกลยิ่งขึ้นอีกชั้นหนึ่ง

จากข้อความบางตอนในจารึกสุโขทัย หลักที่ ๑ จารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทำให้ได้ทราบหลักฐานว่า อักษรไทย หรือลายสีไทย นั้น ได้ก่อกำเนิดขึ้นในสมัยสุโขทัยเมื่อพ.ศ. ๑๘๒๖ แต่จารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ที่กล่าวถึงนั้น เป็นหลักฐานที่บันทึกเรื่องราวหรือประวัติการของอดีตชนคนไทยในสมัย

ก่อร่างสร้างอาณาจักร ซึ่งมีลักษณะเป็นคำประกาศ หรือ เอกสารที่บันทึกเหตุการณ์ ซึ่งจารึกขึ้นด้วยอักษรภาษาไทยชั้นแรกของโลกเท่าที่ได้พบอยู่ในปัจจุบัน

ภายหลังเมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชประดิษฐ์ลายสีไทยขึ้น และประกาศไว้ในจารึกเมื่อพ.ศ. ๑๘๓๕ นั้น คนไทยในอาณาจักรสุโขทัยก็น่าจะต้องเรียนรู้ และสามารถอ่านอักษรภาษาไทยได้อย่างแพร่หลาย ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อสิ้นรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงมหาราชไปแล้ว ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ได้พบจารึกหลายหลักในอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งจารึกไว้ด้วยอักษรภาษาไทย แม้ว่าจารึกเหล่านั้นจะสร้างขึ้นในช่วงระยะเวลาที่ห่างจากจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ถึงเกือบร้อยปีก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาอุปลักษณะเส้นอักษรแล้ว จะเห็นได้ว่าวิวัฒนาการมาจากรูปอักษรแบบพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ซึ่งปรากฏใน

จารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ทั้งสิ้น^๑

จากหลักฐานรูปอักษรในจารึกต่าง ๆ ของอาณาจักรสุโขทัยทำให้แน่ใจได้ว่า การศึกษาของคนไทยในอาณาจักรสุโขทัยนั้น เจริญรุ่งเรืองอย่างยิ่ง และคงจะมีใครเรียนรู้เฉพาะอักษรภาษาไทยเท่านั้น แม้อักษรขอม อักษรธรรมล้านนา ภาษาบาลี ภาษาไทย ล้านนา ภาษาเขมร และภาษาสันสกฤต ก็น่าจะได้เรียนรู้ถึงระดับที่สมควรกล่าวได้อย่างมั่นใจว่า เขียวชาญทีเดียว ที่กล่าวเช่นนั้น เพราะได้พบหลักฐานการใช้รูปอักษร และภาษา สลับรูปแบบในจารึกหลักเดียวกัน หลายชิ้น ลักษณะดังกล่าวนั้นเชื่อได้แน่นอนว่า มิใช่ความเข้าใจผิด หรือความไม่รู้ของ อาลักษณ์ผู้จดสารข้อความนั้น ๆ แต่เป็น ความรู้อย่างชำนาญจนสามารถนำมาใช้ได้ อย่างถูกต้อง ทั้งในด้านรูปลักษณะและอักษร-วิธี

ความรู้เรื่องหนังสือของคนไทยในสมัย สุโขทัยจะมีมากน้อยอย่างไรนั้น เพียงได้ หลักฐานจากจารึกเป็นข้อมูลสนับสนุนประ- การเดี๋ยวก็น่าพอ แต่ในปัจจุบันยังมีหลัก- ฐานอีกชิ้นหนึ่งที่เน้นให้เห็นว่า อาณาจักร สุโขทัยเป็นแหล่งความเจริญอันยิ่งใหญ่ ซึ่ง คนไทยทั้งชาติควรภาคภูมิใจและหยิ่งทรนง ในศักดิ์ศรีนั้นได้ตลอดไป สิ่งนั้นปรากฏอยู่ใน คัมภีร์ไบลาน คัมภีร์ที่กล่าวถึงนี้คือ คัมภีร์

เตภูมิกถา หรือ ไตรภูมิกถา ซึ่งมีข้อความ ปรากฏในตอนต้น และตอนท้ายของคัมภีร์ว่า พระยาสิทธิไทย กษัตริย์แห่งอาณาจักรสุโขทัย ทรงนิพนธ์ขึ้นเมื่อพ.ศ. ๑๘๘๘

คัมภีร์เตภูมิกถานี้ เป็นวรรณกรรมของ ไทยชิ้นแรกเท่าที่พบอยู่ในปัจจุบัน แต่โดย ปกติธรรมดาของโบราณมีอายุคงทนอยู่ได้ ไม่นานเท่าศิลาหรือวัสดุประเภทโลหะธาตุ เพราะเท่าที่ได้พบปัจจุบัน โบราณซึ่งมีอายุ เก่าที่สุดพบที่บริเวณสำนักสงฆ์ถ้ำทอง อำ- เภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ จารขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๐๔๐ ฉะนั้นอายุของคัมภีร์ไบลาน เรื่อง เตภูมิกถา จึงไม่น่าจะยืนยาวมาได้ถึง ๗๐๐ ปี และก็เป็นที่จริงเช่นนั้น ทั้งนี้เพราะ คัมภีร์ไบลานเรื่องเตภูมิกถา ฉบับเก่าที่สุดใน ปัจจุบัน เป็นฉบับคัดลอกจดจารสืบทอดมา จากฉบับซึ่งแต่งขึ้นในสมัยสุโขทัย คัมภีร์ ฉบับนี้พระมหาช่วย วัดปากน้ำ จารขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๑ การคัดลอกสืบกันมาหลายครั้ง หลายต่อกว่าจะถึงฉบับของพระมหาช่วยเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๑ นั้น เป็นแนวสืบค้นที่มีคำตอบ อยู่ในตัวเองแล้วว่า คัมภีร์เตภูมิกถานั้น เป็น งานประพันธ์ที่มีคุณค่าซึ่งได้รับความนิย- มยกย่องเป็นวรรณคดีชิ้นหนึ่งของโลก ซึ่งมี อายุแห่งความนิยมตั้งแต่เริ่มต้นมาถึงปัจจุบัน นี้ นานเกือบ ๗๐๐ ปีล่วงมาแล้ว

^๑ กรมศิลปากร. ๗๐๐ ปีลายสีไทย (อักษรวิทยาไทยฉบับย่อ) เรียบเรียงโดย ก่องแก้ว วีระประจักษ์. กรุงเทพฯ. ๒๕๒๖. หน้า ๒๓. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์ในโอกาสฉลองครบรอบ ๗๐๐ ปีลายสีไทย ณ อาคารลายสีไทย ในบริเวณพิพิธภัณฑสถาน แห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย วันที่ ๑๗-๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๖)

การกล่าววว่า เตภูมิกถา ได้รับความนิยามมาตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงปัจจุบันนั้น แท้ที่จริงทราบได้อย่างไร ก่อนจะให้ความกระจ่างในข้อนี้ ควรจะได้ทราบถึงเนื้อหาของเรื่อง เพื่อจะได้เข้าใจถึงสาระสำคัญของสิ่งทีก่อให้เกิดค่านิยมในบทประพันธ์ที่กำลังกล่าวถึง

เตภูมิกถา มีเนื้อเรื่องว่าด้วยภูมิทั้ง ๓ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูภูมิ

กามภูมิ คือ แดนของผู้ที่เกี่ยวข้องในกามตัณหา มี โลก โกรธ หลง เป็นต้น

รูปภูมิ คือ แดนของรูปพรหม เป็นแดนที่มีความสุขสงบ ปราศจากกามตัณหา

อรูภูมิ คือ แดนของพรหมไม่มีรูป มีแต่จิต

กามภูมิ มี ๑๑ ภูมิ รูปภูมิ มี ๑๖ ภูมิ และอรูภูมิมี ๔ ภูมิ รวมทั้งหมดมี ๓๑ ภูมิ เรียกว่า ไตรภูมิ

การดำเนินเรื่องในไตรภูมิ แบ่งออกเป็น ๑๑ กัณฑ์ กัณฑ์ที่ ๑-๖ บรรยายเรื่องราวของกามภูมิ กัณฑ์ที่ ๗ บรรยายเรื่องราวของรูปภูมิ และกัณฑ์ที่ ๘-๑๑ บรรยายเรื่องราวของอรูภูมิ

เริ่มต้นเรื่องไตรภูมิ เป็นบทนมัสการหรือที่เรียกว่าปณามคาถา เป็นคำกล่าวบูชาพระรัตนตรัย ก่อนดำเนินเรื่องมีบทพรรณนาความเริ่มต้น กล่าวถึง กำเนิดของสัตว์ ซึ่งผลแห่งการกระทำส่งเสริมให้เป็นไปตามภูมิต่างๆ ทั้ง ๓๑ ภูมินั้น กำเนิดดังกล่าวมี ๔ อย่าง คือ

๑. อัญชกกำเนิด คือ เกิดแต่ไข่ หมายถึงสัตว์ที่เกิดขึ้นในไข่ก่อนแล้วจึงเป็นตัว เช่น ไก่ งู นก ปลา เป็นต้น

๒. ชลามพุกกำเนิด คือ เกิดในครรภ์ หมายถึงสัตว์ที่เกิดจากครรภ์ มีรกห่อหุ้มตัว เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย เป็นต้น

๓. สังเสทชกำเนิด คือ เกิดในถ้ำโคล หมายถึงสัตว์ที่เกิดจากตะไคร่น้ำ หย้าเนาเหนื่อโคล เช่น หนอน แมลง ริน ยุง เป็นต้น

๔. อุปปาติกกำเนิด คือ เกิดขึ้นเอง หมายถึงสัตว์ที่เกิดผุดขึ้นเป็นตัวยักษ์ทันที ในขณะที่กำเนิดนั้น เช่น พรหม เทวดา และ สัตว์นรก เป็นต้น

กัณฑ์ที่ ๑ กล่าวถึงนรกภูมิ บรรยายถึงรูปร่างของสัตว์นรก ซึ่งผลแห่งอกุศลจิตอันได้แก่การทำบาปด้วยประการต่างๆ ส่งเสริมให้ไปสู่ นรก มีมหานรก ๘ ชุม คือ สัญชีวมหานรก กาสสุตตมหานรก สังฆาฏมahanรก โรรวมมหานรก มหาโรรวมมหานรก ตาปนมหานรก มหาตาปนมหานรก และอเวจิมหานรก นอกจากนี้ยังมีนรกบ่าว ซึ่งเป็นบริวารของมหานรกอีกอย่างละ ๔๐ ชุม รวมเป็น ๑๒๘ ชุม เรียกว่า อุตสูทนรก โดยรอบมหานรกทั้ง ๘ นี้ นอกเหนือจากอุตสูทนรกแล้ว ยังมียมโลกนรกเป็นบริวารล้อมรอบทั้ง ๔ ทิศๆ ละ ๑๐ ชุม รวมทั้งหมด ๓๒๐ ชุม และโลกันตนรก เป็นนรกชุมสุดท้ายอยู่นอกเขตจักรวาล เมื่อรวมนรกทั้งหมดแล้วมี ๔๕๗ ชุม และมีพระยายมราช หรือ ยมบาลประจำอยู่ที่อุตสูทนรก

กัณฑ์ที่ ๒ ตีรัจจานภูมิ กล่าวถึงแดนของสัตว์เดรัจฉาน ตั้งแต่การเกิดและชีวิตความเป็นอยู่ของสัตว์บก เช่น ช้าง สัตว์น้ำ เช่น ปลา สัตว์ปีก เช่น ครุฑ และสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ เช่น นาค เป็นต้น

กัณฑ์ที่ ๓ เปรตภูมิ กล่าวถึงแดนของเปรต บรรยายถึงผลกระทบต่างๆซึ่งส่งผลให้เปรตมีรูปร่างลักษณะแตกต่างกัน และรับความทุกข์ทรมานในรูปแบบของผลบาปต่างกันด้วย

กัณฑ์ที่ ๔ อสุรกายภูมิ กล่าวถึงแดนของอสุรกาย ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ ชาวอสูรมีนิสัยดุร้าย หยาบ กระด้าง อิจฉาริษยา ไม่ชอบเห็นใครดีกว่าตน

กัณฑ์ที่ ๕ มนุสสภูมิ กล่าวถึง แดนมนุษย์ บรรยายถึง กำเนิดต่างๆของมนุษย์ รูปลักษณะของมนุษย์ คุณลักษณะของพระมหากษัตริย์ และเศรษฐี

กัณฑ์ที่ ๖ ฉกามาวจรภูมิ กล่าวถึงแดนสวรรค์ชั้นกามาวจร มีสวรรค์ชั้นต่างๆ ๖ ชั้น คือ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี

กัณฑ์ที่ ๗ รูปาวจรภูมิ กล่าวถึง แดนสวรรค์ชั้นพรหมมีรูป

กัณฑ์ที่ ๘ อรูปาวจรภูมิ กล่าวถึงแดนสวรรค์ชั้นพรหมไม่มีรูป

กัณฑ์ที่ ๙ อวินิโภครูป กล่าวถึง อนิจลักษณะ คือลักษณะที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอน ต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปต่างๆ

กัณฑ์ที่ ๑๐ โอกาสมหากาลปสุญญตา กล่าวถึงความพินาศและการอุบัติเกิดสิ่งต่างๆขึ้นในโลก

กัณฑ์ที่ ๑๑ นิพพานกถา กล่าวถึงเรื่องนิพพาน คือ ความหลุดพ้นจากกิเลสต่างๆ และวิธีปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพาน

จากเนื้อหาของเรื่องที่สรุปมาไว้ในเบื้องต้น มีใจความที่สามารถจำแนกค่านิยมของเรื่อง เทวภูมิกถา ซึ่งต่อไปนี้จะเรียกชื่อตามภาษาไทยปัจจุบันว่า ไตรภูมิ ค่านิยมของเรื่องไตรภูมินั้น จำแนกออกได้ ๒ ประการคือ

๑. **ค่านิยมในด้านคติธรรม** ซึ่งเป็นเจตนาของผู้นิพนธ์คือ พระยาสิทธิไทย พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสอนให้ผู้อ่านรู้จักกรรม (การกระทำ) ได้แก่ การรู้จักกรรมที่คนทำให้เกิดขึ้น และมีผลแห่งกรรมไปในทิศทางที่แตกต่างกัน ๓ ประการคือ ความสุข ความทุกข์ และความพ้นจากสุขและทุกข์นั้น ในด้านความสุข เป็นผลที่ผู้สร้างกรรมดี ผู้ประพฤติธรรมจะได้รับ มีสวรรค์ชั้นต่างๆเป็นที่อยู่อาศัย เป็นแดนแห่งความสุขสมบูรณ์จนสุดจะพรรณนา เป็นต้น ในด้านความทุกข์ เป็นผลที่ผู้สร้างกรรมชั่วประพฤติสิ่งอันเป็นบาปต่างๆจะได้รับ มีนรกขุมต่างๆเป็นที่อยู่อาศัย เป็นแดนแห่งความทุกข์ทรมาน เดือดร้อน ยากเข็ญอย่างยิ่ง เป็นต้น ในด้านความพ้นจากความสุขและทุกข์นั้น เป็นผลที่ผู้ประพฤติธรรมได้พิจารณาหาทางดับเหตุที่ก่อให้เกิดสุขและทุกข์ เมื่อรู้จักเหตุนั้นแล้วจะได้พบหนทางใหม่ซึ่ง

ไม่มีทั้งสุขและทุกข์ เป็นหนทางที่จะนำไปสู่แดนอันเป็นบรมสุขยิ่งกว่า แดนนั้นคือแดนแห่งความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ มีพระนิพพานเป็นที่สุด

๒. ค่านิยมในด้านคตินิยม ผู้ประพันธ์มีเจตนาบอกให้ผู้อ่านทราบว่า โลกซึ่งเป็นที่อยู่ของคนและสัตว์นั้น เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ธรรมชาติต่างๆ เหล่านั้นมีจำนวนมากมายลุดคณานับ และมีลักษณะสภาพแตกต่างกันไปอย่างสลับซับซ้อนวิจิตรพิสดารยากยิ่งจะบรรยายได้ครบถ้วน ขอบเขตของธรรมชาติที่โลกเป็นสมาชิกอยู่ส่วนหนึ่งนั้น มีจักรวาลเป็นที่สุด และมีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง จากศูนย์กลางถึงที่สุดขอบเขตกำแพงจักรวาลนั้น ประกอบด้วยภูเขา พื้นดิน แม่น้ำ มหาสมุทร สิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตซึ่งมีรูปลักษณะต่างๆ ตามสภาพธรรมของแต่ละชีวิตอาศัยอยู่ทั่วไป ตั้งแต่ยอดเขาพระสุเมรุลงไปถึงเชิงเขา และกระจายออกเป็นช่วงชั้นลำดับกันไปเต็มบริเวณโดยรอบ จากเขาพระสุเมรุถึงสุดเขตจักรวาล

ค่านิยมในไตรภูมิ ๒ ประการที่กล่าวมาข้างต้นนี้ เป็นการตอบปัญหาที่ว่า เรื่องไตรภูมินี้ ได้รับความนิยมนมาตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงปัจจุบัน และจากนัยยะของเรื่องที่ทำให้ทั้งคติธรรม และคตินิยมนี้เอง เป็นเหตุให้มี

การนำเรื่องในไตรภูมิมาใช้กับชีวิตประจำวัน นับตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา เช่น ปรากรภูมิความในจารึกสุโขทัยซึ่งจารึกขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๓๕^๒ มีการกล่าวถึงเรื่องในไตรภูมิ เริ่มตั้งแต่พระอรหันต์ ๘ องค์ สัตว์หิมพานต์ จตุโลกบาล รูปพรหม ๑๖ และทวีปทั้ง ๔ เป็นต้น

จากข้อความในจารึกที่กล่าวถึงข้างต้น การลำดับเรื่องในไตรภูมีย้อนทวนฉบับของพระมหาช่วย วัดปากน้ำ ซึ่งบันทึกไว้ว่าเป็นฉบับที่คัดลอกสืบทอดมาจากพระราชนิพนธ์ของพระยาสิทธิไทย หลักฐานนี้แสดงให้เห็นว่า หลังจากที่พระยาสิทธิไทยทรงนิพนธ์ไตรภูมิ ๔๗ ปี ในอาณาจักรสุโขทัยนั้นเอง ได้มีการนำเรื่องในไตรภูมิมาใช้และปรุงแต่งให้สอดคล้องกับความเข้าใจในธรรมชาติของชีวิตคือ สิ่งที่สำคัญและอยู่สูงย่อมเห็นก่อน

จะเห็นได้ว่าเรื่องในไตรภูมิ เป็นหลักการพัฒนาคนซึ่งตรงกับนโยบายและสภาพภาพของบ้านเมือง ซึ่งผู้นำของชาติที่มุ่งหวังสร้างความเจริญให้แก่ชนในชาติเล็งเห็นด้วยเหตุนี้เรื่องไตรภูมิ จึงได้รับความนิยมนอย่างสูงในกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน และยอมรับว่าไตรภูมิเป็นงานประพันธ์ที่มีความสำคัญมีคุณค่าควรที่จะได้แปลถ่ายทอดออก

^๒ ศิลปจารึก. ประชุมศิลปจารึกภาคที่ ๓. ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษรและภาษาไทย. ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต. พระนคร. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๙. หน้า ๖๑-๖๙. (พิมพ์จำหน่ายเพื่อเผยแพร่เกียรติประวัติชนชาวไทยทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี)

๑๔ ศิลปการ

เป็นภาษาของตน จึงปรากฏว่าในปัจจุบันมี ไตรภูมิฉบับภาษาต่างๆ เช่น ไตรภูมิฉบับ ภาษาพม่า ภาษาเขมร ภาษาไทยล้านนา เป็นต้น

ความนิยมสนใจในเรื่อง ไตรภูมิ มิได้มี เฉพาะการดัดแปลงวิธีการลำดับเรื่อง และการแปลถ่ายทอดเป็นภาษาต่างประเทศ เท่านั้น ยังได้นำมาเขียนเป็นภาพเล่าเรื่องใน ไตรภูมิอีกด้วย

การใช้ภาพเล่าเรื่องไตรภูมิในลักษณะ คติธรรมนั้น ศิลปินนิยมแสดงภาพตามลำดับ เรื่องในไตรภูมิซึ่งเน้นหนักในด้านความรู้สึก ทางอารมณ์คือ เมื่อได้เห็นภาพแล้วจะเกิด ความรู้สึกเป็นสุขและทุกข์ตามไปด้วย เช่น ในส่วนแห่งความสุข แสดงภาพเทวดาเสวย สุขในวิมานชั้นต่างๆ สภาพแวดล้อมเต็ม ไปด้วยสิ่งสวยงาม เป็นต้น ในส่วนแห่งความ ทุกข์ แสดงภาพนรกขุมต่างๆ มีสัตว์ นรกรูปร่างหน้าตาแปลกประหลาดไปตาม ผลแห่งบาป ผลแห่งความชั่วซึ่งได้กระทำไว้ มีอกกับกิริยา แสดงความทุกข์ ทรมาน เตือด ร้อนอย่างยิ่ง เป็นต้น นอกจากนี้ ยังแสดง ภาพในส่วนที่เกี่ยวกับมนุษย์ซึ่งได้กำหนด รูปลักษณะมนุษย์ให้มีหน้าตาแตกต่างกัน ไปตามทิศที่ตั้งของทวีปต่างๆ เป็นต้น และใน ส่วนที่เกี่ยวกับสัตว์ได้กำหนดรูปร่างของ สัตว์ให้มีรูปลักษณะต่าง ๆ มี ๔ ขาบ้าง ๒ ขา บ้าง มีปีกบ้าง ไม่มีขาไม่มีปีกบ้าง เหล่านี้ เป็นต้น

การใช้ภาพเล่าเรื่องไตรภูมิในลักษณะ คตินิยมนั้น ศิลปินผู้สร้างนิยมใช้งานศิลป์ให้ เกิดแนวความคิดสร้างสรรค์ ลักษณะของ ภาพจึงมีทั้งส่วนที่แสดงสัญลักษณ์ของเรื่อง ในไตรภูมิ และสัญลักษณ์อันเนื่องมาจาก ไตรภูมิ

การใช้ภาพเล่าเรื่องไตรภูมิทั้งด้าน คติธรรมและคตินิยม เป็นผลงานของศิลปิน ซึ่งได้นำเนื้อหาของเรื่องมาดัดแปลง และ ถ่ายทอดให้มีคุณค่าทั้งในด้านความหมาย และความงามในทางศิลปะ จะเห็นได้ว่างาน ศิลปกรรมที่เกี่ยวกับไตรภูมินั้นมีทั้งงาน จิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม

ภาพเล่าเรื่องไตรภูมิเก่าที่สุดในประเทศไทยเท่าที่พบอยู่ในปัจจุบัน สร้างขึ้นในสมัย อยุธยา ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ มีปรากฏอยู่ตามภาพจิตรกรรมฝาผนังใน พระอุโบสถ หรือสมุดภาพไตรภูมิโลก- สันฐาน^๓ การเขียนภาพไตรภูมิที่บริเวณ ผนังพระอุโบสถกิติ ที่ตุลารดน้ำกิติ โครง สร้างของภาพและการลำดับเนื้อหา ไม่เหมือนกับที่ปรากฏในสมุดภาพ ทั้งนี้เพราะความ จำเป็นในการกำหนดองค์ประกอบของภาพ กับความเหมาะสมในด้านวิธีการ และความ งามทางศิลปะบังคับให้เป็นไปเช่นนั้น จะเห็น ได้ว่าในบริเวณผนังอาคารและตุลารดน้ำกิติ นั้น ได้ย่อทุกส่วนที่มีอยู่ในไตรภูมิออกมาไว้บน ผนังที่ ซึ่งมองเห็นได้พร้อมกันหน้าเดียว แต่

^๓ ปัจจุบันสมุดภาพไตรภูมิอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ.

ในสมุดภาพนั้นพื้นที่สำหรับเขียนภาพมีขนาดเล็ก มีส่วนยาวมากกว่าส่วนกว้าง จึงจำเป็นต้องแยกส่วนของภาพออกไปตามเนื้อหาของเรื่องเป็นตอนๆ แต่ละตอนจะมีเนื้อหาสาระจบความในตัวเองบ้าง สืบต่อไปในหน้าอื่นบ้าง แต่เมื่อคลี่สมุดออกทั้งหมดแล้ว จะเป็นเรื่องติดต่อกันเนื่องกันตลอดทั้งเล่ม

การเขียนภาพในพื้นที่จำกัด และบังคับให้มีเนื้อหาซึ่งมองเห็นได้พร้อมกันตลอดทั้งเรื่องนั้น เป็นความจำเป็นของศิลปินที่จะต้องใช้ความสามารถสรุปเรื่องในไตรภูมิให้มีใจความตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง พร้อมทั้งมีความงามในทางศิลปะอย่างครบถ้วน เพื่อให้งานศิลปะมีองค์ประกอบที่สมบูรณ์แบบ ศิลปินจึงนิยมดึงเอาจุดเด่นที่สำคัญ ซึ่งรวมทุกอย่างในไตรภูมิออกมาแสดงในงานศิลปกรรมของตน จุดเด่นที่สำคัญดังกล่าวนั้นก็คือ จักรวาล ซึ่งมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางหรือองค์ประธานตั้งอยู่กึ่งกลางจักรวาล บริเวณล้อมรอบเขาพระสุเมรุ นั้น มีภูเขาสัตบริภัณฑ์ และแม่น้ำสีทันดรเรียงรายโดยรอบ ๗ ชั้น บนยอดเขาพระสุเมรุ และในท่ามกลางอากาศเป็นที่อยู่ของชาวสวรรค์ชั้นต่างๆ มีทั้งรูปพรหม และรูปพรหม พันผั่งมหาสมุทรเป็นที่ตั้งของทวีปทั้ง ๔ และป่าหิมพานต์ ตอนล่างหรือบริเวณต่ำสุดเป็นภาพเมืองนรก ระหว่างป่าหิมพานต์กับเมืองนรกบางครั้งจะมีภาพพุกพรประวัตติ และชาดกแทรกอยู่ด้วย

ภาพเขียนตามคำบรรยายข้างต้นนี้ เป็นการมองจักรวาลให้เห็นทัศนียภาพทางด้านตัดหรือด้านข้าง ถ้ามองจักรวาลจากเบื้องบนลงมาจะเห็นทัศนียภาพทำนองเดียวกับมองภาพถ่ายทางอากาศ ซึ่งจะเห็นเป็นเส้นวงกลมซ้อนกัน ๗ ชั้น มีวงกลมที่บออยู่ท่ามกลาง ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุนั่นเอง

เขาพระสุเมรุจึงเป็นหลักสำคัญในการสร้างงานศิลปกรรมจากเรื่องไตรภูมิ โดยการนำความหมายอันเป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาลของเขาพระสุเมรุ นั้นมาสมมุติว่าสิ่งทั้งหลายที่มีลักษณะสอดคล้องกับความ เป็นองค์ประธานอยู่ท่ามกลาง มีบริเวณล้อมรอบลดหลั่นเป็นชั้นๆ ลักษณะรูปทรงดังกล่าว เป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุ โดยเฉพาะงานทางด้านสถาปัตยกรรมและประติมากรรมมีหลายรูปแบบ เช่น เจดีย์หรือพระปรางค์ ซึ่งตั้งอยู่บนฐานยกพื้น มีระเบียงล้อมรอบ ตกแต่งประดับโดยรอบฐานด้วยประติมากรรมรูปสัตว์ต่างๆ พระเมรุ พระราชาสนัน และราชรถ เช่น พระมหาพิชัยราชรถ เป็นต้น

งานศิลปกรรมที่สืบเนื่องกับเรื่องไตรภูมินี้ เป็นที่นิยมในกลุ่มศิลปินชาวเอเชีย ดังจะเห็นได้จากผลงานจำนวนมากของศิลปินชาติต่างๆ ในกลุ่มประเทศเอเชีย อันได้แก่ ประเทศอินเดีย จีน ทิเบต ญี่ปุ่น พม่า^๔ เป็น

⁴Sugiura Yasuhei, Iwata Keiji. *Ajia No Kosumusu & Mandara*. Tokyo, Bunkyo Otowa, 1982.

๑๖ ศิลปการ

ตัน ซึ่งได้สร้างผลงานศิลปะไว้หลายประเภท มีทั้งงานศิลปะสร้างสรรค์ และศิลปะประยุกต์ ไตรภูมิตามความคิดของศิลปินส่วนใหญ่จะแสดงออกมาในรูปของจักรวาล

ความสนใจในเรื่องจักรวาลของศิลปินมิได้หยุดลงเฉพาะเนื้อเรื่องในไตรภูมิแต่เพียงประการเดียว ศิลปินได้นำไตรภูมิมาวิเคราะห์เปรียบเทียบกับสรีระของมนุษย์ และพิจารณาตามหลักการว่า ร่างกายของคนเรานั้นมีลักษณะสภาพเป็นจักรวาลหนึ่ง ทำนองเดียวกับจักรวาลในไตรภูมิ ไม่เพียงแต่เท่านั้น ในบางครั้งศิลปินยังได้นำรูปแบบบางอย่างที่

เป็นสัญลักษณ์ของศาสนาและลัทธิอื่น มาประยุกต์ใช้ร่วมกับเรื่องไตรภูมิ ลักษณะเช่นนี้มีบ่อยครั้งในส่วนที่เกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์ ซึ่งมีการกล่าวถึงจักรวาล เช่นเดียวกัน

ภาพไตรภูมิ หรือภาพอันเป็นสัญลักษณ์เนื่องมาจากไตรภูมิ ส่วนใหญ่จะมีโครงสร้างมุ่งไปในเรื่องของจักรวาล และเขาพระสุเมรุ ซึ่งมีคุณค่าทั้งในรูปแบบของงานศิลปะและเนื้อหาของเรื่อง ไม่ว่าจะงานชิ้นนั้นจะเป็นงานจิตรกรรม ประติมากรรม หรือสถาปัตยกรรมก็ตาม

หนังสือประกอบการเรียบเรียง

ไตรภูมิ. ไตรภูมิถลา หรือ ไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์พระมหารัชมราชาที่ ๑ พญาธิไทย ฉบับตรวจสอบชำระใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖. (จัดพิมพ์ในการประชุมสัมมนาเรื่องไตรภูมิพระร่วง วันที่ ๑๙-๒๑ ธันวาคม ๒๕๒๖)

ไตรภูมิ. สมุดภาพไตรภูมิบูรณฉบับกรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๕.

ศิลปการ, กรม. ๓๐๐ ปีลายสือไทย (อักษรวิทยาไทยฉบับย่อ) เรียบเรียงโดยทองแก้ว วีระประจักษ์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร ๒๕๒๖. (จัดพิมพ์ในโอกาสฉลองครบรอบ ๗๐๐ ปีลายสือไทย ณ อาคารลายสือไทยในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง จังหวัดสุโขทัย วันที่ ๑๗-๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๖)

ศิลาจารึก. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓ ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษรและภาษาไทย. ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต. พระนคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘. หน้า ๖๑-๖๕. (พิมพ์จำหน่ายเพื่อเผยแพร่เกียรติประวัติชนชาวไทยทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี)

สันติ เล็กสุขุม. จิตรกรรมสมัยอยุธยา โดย สันติ เล็กสุขุม และ กมล ฉายาวัดนะ. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๓

Sugiura Yasuhei, Iwata Keiji. *Ajia No Kosumosu & Mandara*. Tokyo : Bunk-yoku Otowa, 1982.